

OCHRONA DÓBR KULTURY WSPÓŁCZESNEJ W DOKUMENTACH PLANISTYCZNYCH ŁÓDZI – DEFINIOWANIE ZASOBU ORAZ ZASAD OCHRONY

*Protection of contemporary cultural goods in Lodz planning
documents - defining the resource and rules of protection*

*Maria Dankowska**

ABSTRACT: The concept of the contemporary cultural heritage was introduced statutorily in 2003 along with the obligation to define these heritage and to determine the rules of their protection in planning documents. However, unlike the monuments, no institution was indicated statutorily which would exercise care and supervise the protection of this resource.

In many municipalities the responsibility for identifying the resource and proposing the rules for its protection were taken over by the local branches of the Associations of Polish Architects. In Lodz, this task was carried out in planning documents, both at the provincial and municipal level.

The starting point was the expert studies presented

subsequently at the forum of architects, urban planners and conservators.

Currently in Lodz a discussion was resumed in order to verify the previous proposals, both in terms of selection criteria, including watershed time, as well as the principles of the protection of contemporary architectural and urban heritage of our city.

The article presents the methodology adopted, examples of objects, the scope of protection and dilemmas accompanying the pointing of contemporary heritage in Lodz.

KEY WORDS: contemporary heritage, planning documents.

Zamiast wstępu – dygresje na temat legislacji

Od 2003 roku, od czasu wejścia w życie Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym w obiegu prawnym pojawiła się nowa kategoria dziedzictwa kultury – Dobra Kultury Współczesnej (zwane również w skrócie DKW). Obiekty te zdefiniowano jako „niebędące zabytkami dobra kultury (...) będące dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, jeżeli cechuje je wysoka wartość artystyczna lub historyczna”¹. W tym samym 2003 roku w obiegu prawnym pojawiła się również nowa Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, której zakres merytoryczny, adekwatnie do nazwy, odniesiono wyłącznie do zabytków². Rezultatem zmian legislacyjnych było rozdzielenie pomiędzy dwa różne akty prawne dziedzictwa przeszłości od dziedzictwa współczesnego, które dotąd były ze sobą integralnie połączone ustaleniami Ustawy o ochronie dóbr kultury³. Jednocześnie nastąpiło również wydzielenie dóbr kultury współczesnej z jurysdykcji konserwatorów zabytków. Główny

* . PhD Arch., Maria Dankowska, Lodz University of Technology
<https://orcid.org/0000-0003-3366-009>

¹ Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz. U. z 2017 r. poz. 1073, 1566.

² Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. 2017 poz. 2187 z późn. zm.

³ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury, Dz. U. z 1999 r. Nr 98, poz. 1150 z późn. zm.

ciężar wytypowania tych dóbr oraz ustalenia zasad ich ochrony przeniesiono wówczas na opracowania planistyczne m.in. plany zagospodarowania przestrzennego województw, studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

Zaistniała sytuacja wywołała szereg dyskusji, przede wszystkim w środowisku architektów. W wielu polskich miastach, do formułowania kryteriów, określania zasad ochrony oraz tworzenia list Dóbr Kultury Współczesnej, aktywnie włączyły się lokalne oddziały Stowarzyszenia Architektów Polskich (SARP), środowiska akademickie oraz konserwatorzy. Niestety przygotowane wówczas wykazy nie uzyskiwały mocy prawnej stanowiąc co najwyżej wskazówkę dla autorów sporządzanych w gminach aktów prawa miejscowego. Co więcej, wobec stosunkowo małego pokrycia planami miejscowymi obszarów gmin w momencie wprowadzenia zmian legislacyjnych oraz długotrwałych procedur planistycznych wiele cennych obiektów współczesnej architektury i urbanistyki pozostało bez skutecznej ochrony. W konsekwencji, mimo ujęcia ich na listach DKW, część z nich została wyburzona, inne przebudowano naruszając przy tym ich pierwotny charakter. (Rysunek 1)

Pojawiły się już wówczas głosy w dyskusji proponujące ustanowienie organu odpowiedzialnego za dbałość o dobra kultury współczesnej, podejmowanie działań ochronnych w tym z uwzględnieniem zadań ochrony w polityce przestrzennej gminy, a także odpowiedzialnego za prowadzenie ewidencji DKW oraz kontrolowanie i ocenę stanu ich zachowania.⁴

Nasuwa się także wniosek, że chociaż pojawił się obowiązek uwzględnienia dóbr kultury współczesnej nałożony ustawowo na planistów, to nie jest on de facto skuteczny wobec braku kategoryczności i jednoznaczności przepisów. Brakuje rozporządzeń wykonawczych lub innych regulacji pozwalających kontrolować proces implementacji zasad ochrony dóbr współczesnych w opracowaniach i dokumentach planistycznych. Prowadzi to do dowolności przy identyfikacji i określaniu zakresu ochrony, a nawet do celowego pomijania obiektów współczesnych w ustaleniach planów miejscowych. O zagadnieniach tych pisał m.in. Andrzej Siwek, konkludując, że „narzędzia właściwe do ochrony dzieła architektonicznego pozostają li tylko po stronie regulacji dotyczących ochrony zabytków i w gestii wojewódzkich konserwatorów zabytków. (...) Zatem listy dóbr kultury współczesnej (...) nabierają charakteru nie tyle sugestii dla planistów, co swoistej „poczekalni” do rejestru zabytków.⁵

Dobra Kultury Współczesnej w Łodzi – historia repertorium⁶

Pierwszym dokumentem planistycznym Łodzi realizującym ustawowy wymóg określenia zasad ochrony dóbr kultury współczesnej znajdujących się na obszarze opracowania był uchwalony w 2008 r. miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego sporządzony dla obszaru dawnych

⁴ Pogląd taki wyraziła m.in. pani prof. Joanna Olenderek podczas jednego z łódzkich spotkań organizowanych w MPU i poświęconych ochronie dóbr kultury w Łodzi, a potwierdziła w opracowaniu studialno – koncepcyjnym, Olenderek Joanna, *Polityka ochrony dóbr kultury współczesnej w Łodzi, Łódź, 2007–2008*, opracowanie niepublikowane, wykonane na zlecenie Miejskiej Pracowni Urbanistycznej w Łodzi.

⁵ Siwek Andrzej, *Między zabytkiem a dobrem kultury współczesnej* „Kurier Konserwatorski” 10/2011, s. 9.

⁶ Termin repertorium jest autorską nazwą zbioru adresowego/spisu DKW w Łodzi, zaproponowaną przez autorkę opracowania studialnego panią prof. Joannę Olenderek. Zbiór ten jest wykazem rzeczowym obiektów wraz z ich opisem, określeniem kryteriów wyboru oraz zasad ochrony. Stanowi on zatem szczególny rodzaj materiału dowodowego w sprawie klasyfikacji i oceny obiektów urbanistyki i architektury współczesnej w Łodzi.

zakładów przemysłowych Ludwika Geyera znajdujących się przy ulicach Piotrkowskiej, Czerwonej i Wólczańskiej (późniejsze, powojenne zakłady Eskimo)⁷. W planie tym zespół autorski pracowni Lipski i Wujek wyznaczył dwa budynki mieszkalne przy ulicy Piotrkowskiej 287 i 315, określone w planie jako dobra kultury współczesnej oraz oznaczone na rysunku symbolem literowym „K” (tzn. ochrona konserwatorska dóbr kultury współczesnej). Zaproponowana ochrona obiektów miała obowiązywać w takim samym zakresie i według tych samych zasad jakie przyjęto dla zabytków na obszarze planu. W przypadku kamienicy przy ulicy Piotrkowskiej 287 oznaczało to również uwzględnienie ustaleń stref ochrony konserwatorskiej oraz nakaz uzgadniania prac budowlanych, kolorystyki elewacji z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Zapis taki przyznawał zatem konserwatorowi (w sposób nieuprawniony) kompetencje do indywidualnego uzgadniania ww. prac przy obiekcie stanowiącym DKW⁸. Drugi z obiektów został w ostatnich latach wpisany do Gminnej Ewidencji Zabytków tracąc tym samym status dobra kultury współczesnej⁹.

W tym samym czasie rozpoczęły się w Miejskiej Pracowni Urbanistycznej (MPU) prace nad sporządzeniem nowego Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi (Studium). W ramach prac nad dokumentem podjęto również działania mające na celu wskazanie dóbr kultury współczesnej z terenu miasta, wraz z propozycją ich form ochrony. Analogiczne prace toczyły się wówczas również w Biurze Planowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego w związku z przygotowywanym projektem Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa. Wobec braku wyprzedzających inicjatyw środowiskowych w zakresie wskazania uznanych obiektów urbanistyki i architektury XX wieku z terenu Łodzi i województwa łódzkiego, obie jednostki planistyczne zdecydowały się na zlecenie przedstawicielom Politechniki Łódzkiej opracowań eksperckich dotyczących przedmiotowej tematyki. Dla obszaru miasta Łodzi katalog DKW wraz z propozycją zasad ochrony przygotowała profesor Joanna Olenderek, a dla obszaru województwa – profesor Jan Salm. Wstępne repertorium pani profesor Olenderek objęło 250 obiektów, które powstały w okresie 1945–1989 r. Po przeprowadzeniu pierwszej selekcji w katalogu ujętych zostało 91 obiektów (sklasyfikowanych w ujęciu terytorialno-chronologicznym) jako zbiór bazowy zasobu, który następnie został przeanalizowany pod kątem syntetycznej oceny stanu zachowania, aby na tej podstawie określić założenia dot. potrzeb i form ochrony DKW w polityce przestrzennej gminy.¹⁰

Wykonane opracowania poddane zostały następnie opiniowaniu przez Wojewódzką oraz Miejską Komisję Architektoniczno – Urbanistyczną. Zorganizowane zostały także spotkania z udziałem przedstawicieli urzędów konserwatorskich (Łódzkiego Wojewódzkiego

⁷ Miejskowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego dla części terenu miasta Łodzi położonej w rejonie ulic: Piotrkowskiej, Czerwonej, Wólczańskiej, Wróblewskiego, Skrzywana i Sieradzkiej. Uchwałą Nr XL/804/08 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 24 września 2008 r.

⁸ Obecnie sporządzany jest nowy plan miejscowy dla tego obszaru będący na końcowym etapie procedury planistycznej.

⁹ Pojawia się w tym miejscu dylemat natury prawnej, wprowadzenie obiektu na listę GEZ nie uchyla automatycznie ustaleń planu miejscowego w zakresie stanowienia dóbr kultury współczesnej, zatem do czasu zaktualizowania planu miejscowego – w obrocie prawnym ten sam obiekt określony jest w dwóch różnych dokumentach gminnych zarówno jako DKW jak i zabytek, co pozostaje w sprzeczności z definicjami ustawowymi. Natomiast z punktu widzenia ochrony obiektu daje szansę na większą skuteczność egzekwowania jego ochrony.

¹⁰ Metodologia została opisana na podstawie opracowania prof. Olenderek, op. cit.

Konserwatora Zabytków oraz Miejskiego Konserwatora Zabytków w Łodzi), Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Łodzi (obecny Narodowy Instytut Dziedzictwa), Architekta Miasta Łodzi, Łódzkiego Oddziału Stowarzyszenia Architektów Polskich, Towarzystwa Urbanistów Polskich oddział w Łodzi oraz Instytutu Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej.

Końcowym rezultatem opisanych prac było wskazanie 39 zachowanych, najbardziej reprezentatywnych oraz najmniej przekształconych obiektów z terenu Łodzi (II etap opracowania prof. Olenderek) jako rekomendacji do opracowywanego projektu Studium Łodzi.

Ostatecznie, w dalszym toku prac nad Studium, w tym w wyniku opiniowania projektu dokumentu¹¹, jak również wskutek ustaleń z Biurem Planowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego, dokonano podziału dóbr kultury współczesnej na dwie grupy o charakterze: 1 – ponadlokalnym, 2 – lokalnym. W grupie pierwszej znalazło się 7 obiektów, które wpisane zostały jako obligatoryjne ustalenie dokumentu. Rozważano wówczas także dwa dodatkowe obiekty:

1. Szkołę Tysiąclecia przy ul. Pojezierskiej 45 (lata 1956–60), pierwszy tego typu obiekt w Łodzi (argumentem za odrzuceniem propozycji była powtarzalność zastosowanych rozwiązań architektonicznych oraz przestrzennych),
2. Bibliotekę Uniwersytetu Łódzkiego, przy ul. Matejki 34/38 róg Narutowicza 106/108 (lata 1955–59), (biblioteka stała się zabytkiem, ponadto została rozbudowana i pozbawiona pierwotnego, integralnego wystroju wewnątrz). (Rysunek 1)

Rys. 1 Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego (zdjęcia po prawej stronie) wraz ze współczesną rozbudową (zdjęcia po lewej stronie). Obiekt typowany jako Dobro Kultury Współczesnej do obowiązującego Studium, obecnie zabytek.

Od czasu uchwalenia Studium tj. od października 2010 r. cztery z siedmiu wskazanych tam DKW stały się zabytkami, co stało się jednym z argumentów do ponownego przeanalizowania zasobu uznanych dzieł urbanistyki i architektury z II połowy XX wieku w Łodzi.

¹¹ Przede wszystkim w wyniku uwzględnienia opinii Miejskiej Komisji Urbanistyczno – Architektonicznej w Łodzi wyrażonej na posiedzeniu, które odbyło się we wrześniu 2009 r.

Obecnie, rozpoczynając od 2013 r., trwają prace mające na celu opracowanie i przyjęcie nowego Studium dla Łodzi. W ich trakcie ponownie powrócono do zagadnień dóbr kultury współczesnej. Jako punkt wyjściowy potraktowano opisane wcześniej opracowanie prof. Olenderek. Ponownie poddano analizie repertorium obejmujące 91 uznanych obiektów z okresu 1945 – 1989, dokonano ich weryfikacji pod kątem wyburzeń i znacznych przekształceń, a także porównano z aktualną gminną ewidencją zabytków (GEZ)¹². W wyniku przeprowadzonej weryfikacji na liście pozostawiono na razie 78 pozycji (Rysunek 2). Jednocześnie w projekcie utrzymano podział na kategorię ponadlokalną i lokalną, utrzymując rangę obligatoryjności dla trzech obiektów:

1. Mauzoleum z Pomnikiem Ofiar Faszyzmu przy Muzeum Martyrologii i Walki na Radogoszczu,
2. Akademia Sztuk Pięknych,
3. Szpital Pomnik Centrum Zdrowia Matki Polki.

W najbliższych dniach odbędzie się ponownie spotkanie środowiskowe w celu podjęcia dyskusji dotyczącej kryteriów wyboru, wspólnej weryfikacji postulowanych obiektów oraz określenia zasad ich ochrony w polityce przestrzennej Łodzi.

Rys. 2 Dobra Kultury Współczesnej w obszarze miasta i ich ochrona w planach miejscowych. Kolorem czerwonym oznaczono DKW, kolorem jasnym szarym obszary gdzie sporządzane są plany miejscowe, kolorem ciemnym szarym obszary obowiązujących planów. Rysunek – Katarzyna Pielużek Miejska Pracownia Urbanistyczna w Łodzi.

¹² Ostatnia aktualizacja listy GEZ i przyjęcie jej Zarządzeniem Prezydenta Miasta Łodzi – sierpień 2016 r.

Kryteria i ich relatywizm

W celu wyłonienia uznanych dóbr dzieł urbanistyki i architektury II połowy XX wieku w Łodzi przyjęte zostały kryteria, które przede wszystkim były wynikowe w stosunku do ustawowej definicji dóbr kultury współczesnej i stanowiły jej rozwinięcie. W tym względzie pani prof. Olenderek zaproponowała:

Kryteria wyboru w pierwszym etapie opracowania:

- I Brak statusu zabytku;
- II Przynależność typologiczna do kategorii ustawowej: pomnik, miejsce pamięci, budynek, jego wnętrza i detale, zespół budynków, założenie urbanistyczne, założenie krajobrazowe;
- III Uznany dorobek współcześnie żyjących pokoleń:
 1. Cezura powstania 1945–1989,
 2. Nagrody, wyróżnienia, wybitny twórca, ważne wydarzenie,
 3. Identyfikacja społeczna,
 4. Akceptacja społeczna.
- IV Wysoka wartość artystyczna lub historyczna:
 1. Unikatowość,
 2. Reprezentatywność w odniesieniu do nurtu twórczego,
 3. Kreatywność formy architektonicznej, układu urbanistycznego, wystroju wnętrz,
 4. Innowacyjność struktury konstrukcyjno – budowlanej, wyposażenia,
 5. Autentyzm – zadowalający stan zachowania w formie nie lub nieznacznie przekształconej,
 6. Ważna rola w tworzeniu struktury przestrzennej miasta,
 7. Wysoka ranga w kształtowaniu krajobrazu miejskiego – obiekt uznany za symbol,
 8. Wyjątkowe znaczenie dla dziedzictwa kulturowego i tożsamości miasta.

Kryteria oceny identyfikujące uznany obiekt urbanistyki i architektury II połowy XX w. jako:

- V harmonijnie dopełniający tkankę miejską;
- VI stanowiący jednorodny zespół zabudowy;
- VII wzbogacający układ (kwartał miejski, pierzeję ulicy, skrzyżowanie, zespół zabudowy mieszkaniowej lub przemysłowej, plac, park etc.);
- VIII wyróżniający się zestawieniem form architektonicznych lub/i rzeźbiarskich;
- IX zawierający nowatorskie rozwiązania funkcjonalno – technologiczne lub/i konstrukcyjno-materiałowe;
- X o wyjątkowych walorach architektonicznych lub/i lokalizacyjnych;
- XI stanowiący albo zawierający dominantę układu przestrzennego w skali architektonicznej lub/i urbanistycznej;
- XII stanowiący albo zawierający dominantę pejzażową;
- XIII uznany za symbol rejonu lub/i miasta;
- XIV uznany przez współczesnych (nagrody, wyróżnienia, opinia społeczna).¹³

¹³ Opracowanie eksperckie Olenderek Joanna, op. cit.

Wcześniejszy wywód, który poprzedził część dotyczącą kryteriów wyboru dóbr kultury współczesnej dokumentuje proces oraz zróżnicowane podejście do dziedzictwa współczesnego. Niestety pokazuje on także relatywizm działań i elastyczne interpretowanie przyjętych a priori kryteriów.

Niektóre z kryteriów już na poziomie definicji ustawowej budzą wątpliwości merytoryczne, a nawet prawne, co potem skutkuje w opracowaniu repertorium. Przykładem może być kategoria DKW – „pomnik”, który zgodnie z prawem budowlanym oznaczać może obiekt małej architektury, ale także budynek, często wraz z otaczającym go terenem, jego ukształtowaniem i zagospodarowaniem. Czy jest to zatem pomnik, czy zespół urbanistyczny bądź krajobrazowy¹⁴? Inna wątpliwość dotyczy współczesnej rozbudowy lub przebudowy obiektów dawnych (często zabytków). Ponieważ ustawodawca nie przewidział uznania jako DKW „części obiektów budowlanych”, zatem w świetle prawa współczesne dzieło architektoniczne będące przebudową zabytku staje się częścią tego zabytku. Dużą wątpliwość budzi również możliwość ochrony „wnętrz DKW”. Z merytorycznego punktu widzenia jest to integralna część obiektu, stąd jak najbardziej zasadne byłoby objęcie ochroną całego obiektu budowlanego wraz z jego wnętrzami. Jednak w świetle prawa ustalenia ochrony DKW zapisywane są w planach miejscowych (lokalne prawo), gdzie nie praktykuje się (zgodnie z interpretacją przepisów prawa powszechnie obowiązującego) wprowadzania ustaleń dla wnętrz i wyposażenia budynków. Zatem jedyną skuteczną ochronę w takim przypadku mógłby zapewnić wpis do rejestru zabytków (czyli de facto nie będzie to wówczas DKW).

Kolejnym kryterium które być może należałoby ponownie przedyskutować jest przyjęta cezura czasowa. Dyskusja ta powinna być podjęta również w kontekście wpisywania na listy zabytków coraz to młodszych obiektów. O ile przy klasyfikacji DKW oczywistym wydaje się potrzeba nabrania pewnego dystansu czasowego i emocjonalnego do wznoszonych obiektów, to rok 1989¹⁵, jako dość odległy w czasie (jak na określenie „współczesny”), być może winien zostać zweryfikowany¹⁶.

Praktyka ostatnich kilku lat na terenie naszego miasta wskazuje na szereg problemów związanych z tworzeniem i wdrażaniem do polityki przestrzennej ochrony dziedzictwa współczesnego. Potwierdza to chociażby opisany wcześniej proces redukcji liczby pozycji w łódzkim repertorium w następstwie kolejnych spotkań i dyskusji środowiskowych z około 90 do 7. Sytuacja ta wynika zapewne z wielu powodów wśród których można wymienić kilka, które wydają się kluczowymi:

- mały stopień rozpoznania zasobu (dopiero w ostatnich latach pojawiają się opracowania na ten temat),
- brak jednomyślności i współdziałania środowiska urbanistów, architektów i konserwatorów,
- konotacje obiektów z okresem PRL-u i uwarunkowaniami gospodarczymi, politycznymi i społecznymi towarzyszącymi powstawaniu obiektów (powiązany z brakiem akceptacji),

¹⁴ Inna wątpliwość dotyczy interpretacji art. 18 ustawy o samorządzie gminnym, gdzie wznoszenie pomników jest jednym z zadań pozostawionych do wyłącznej właściwości rady gminy, a działanie to wymaga podjęcia w tej sprawie uchwały. Zatem czy obiekty małej architektury usytuowane na terenie stanowiącym własność gminy, a nie posiadające takiej uchwały możemy nazywać pomnikami? Czy w tej kwestii wystarczające jest zwyczajowe określenie obiektów kategorią „pomnik”?

¹⁵ Jakkolwiek ze względu na konotacje gospodarcze i społeczne uzasadniony.

¹⁶ Pojawiają się postulaty przesunięcia końcowej granicy DKW do roku 2000 – 2004, czyli dat wyznaczających przełom stulecia, wejście w życie nowej ustawy powołującej DKW, a przede wszystkim akcesja Polski do Unii Europejskiej.

- ostrożność decydentów wobec nieznamości konsekwencji decyzji o ochronie DKW (dość krótki czas obowiązywania przepisów)¹⁷,
- podkreślanie wartości użytkowych i programowych, jako argumentu kontrującego ochronę (wraz ze wskazywaniem potrzeby dostosowywania obiektów do obecnych wymogów oraz standardów technicznych i budowlanych).

Zatem wobec specyfiki obiektów i ich użytkowego charakteru potrzeba ustalać takie zasady ochrony, które zawierać będą jednocześnie określenie możliwych i pożądaných kierunków przekształceń i restrukturyzacji. Ustalając je należy wyważyć interes społeczny oraz potrzeby właścicieli i użytkowników obiektów. W tym celu przyjęcie kryteriów jest niezbędne, nie tylko jako podstawa do dalszego określenia priorytetów w zakresie ochrony, ale także jako uzasadnienie przyjętych rozwiązań.

W mojej opinii możliwe i konieczne jest wyważanie pomiędzy nadmiernym i zbyt licznym wpisywaniem obiektów współczesnych na listy DKW, a zbyt dużym redukowaniem długości repertoriów. Ponadto należy podkreślić, że jest to zasób, który stanowi spuściznę obecnie żyjących i działających pokoleń. Jest to materialny przejaw naszej kultury i integralna część krajobrazu kulturowego, zatem z rozwagą należy decydować w jaki sposób przekazać go przyszłym pokoleniom.

Ciekawe i warte ponownego podjęcia były także głosy środowiska architektów wyrażane podczas organizowanych w MPU dyskusji m.in. w zakresie odbioru społecznego proponowanej ochrony obiektów współczesnych: „czy fakt wpisania na listę będzie odbierany negatywnie jako przeszkoda np. dla inwestycji budowlanych?” lub też głosy wyrażające wątpliwość „czy fakt uznania obiektu za DKW jest wyróżnieniem i nobilitacją?” jednocześnie zgłaszające potrzebę edukacji w tym zakresie i tworzenia płaszczyzny akceptacji społecznej.

Kwestia edukacji i popularyzacji dóbr kultury z II poł. XX wieku wydaje się kluczowa.

Dokumenty planistyczne miasta Łodzi – obecny stan prawny

W obowiązującym Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi¹⁸ lista dóbr kultury współczesnej obejmuje następujące pozycje:

1. Łódzka Starówka – Osiedle Staromiejskie, lata 1949–56,
2. Muzeum Martyrologii i Walki na Radogoszczu – Mauzoleum z pomnikiem Ofiar Faszyzmu, 1961 r.,
3. Państwowa Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych, lata 1971–75,
4. Szpital – Pomnik Centrum Zdrowia Matki Polki, lata 1982–87(88),
5. Hala Sportowa – Pałac Sportowy, lata 1957–58,
6. Kościół oo. Salezjanów p.w. Św. Teresy od Dzieciątka Jezus, lata 1948–63,
7. Wieżowiec Centrali Tekstylnej – Łódzki Ośrodek Telewizyjny, 1951 r.

¹⁷ Propozycje określenia „krótkiej” listy obligatoryjnych DKW w dokumencie Studium z możliwością jej dobrowolnego rozszerzania na etapie opracowania planu miejscowego.

¹⁸ Uchwała Nr XCIX/1826/10 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 27 października 2010 r. w sprawie uchwalenia „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi”.

Dodatkowo zaproponowano, aby nie rezygnować całkowicie ze wskazywania imiennej listy pozostałych obiektów współczesnych i w aneksie do studium (stanowiącym załącznik nr 10) zamieszczono listę uznanych obiektów urbanistyki i architektury XX wieku z lat 1945–1989 obejmującą 92 pozycje¹⁹. Lista ta miała w założeniu stanowić podpowiedź dla autorów opracowywanych planów miejscowych, które z obiektów z terenu miasta warto objąć ochroną poprzez ustalenia aktów prawa miejscowego. Ustalenie to miało jedną podstawową zaletę, ale również jedną zasadniczą wadę. Zaletą było zamieszczenie i upublicznienie w jednym miejscu wykazu obiektów wytypowanych wg jednorodnych kryteriów, wadą – fakultatywność wyboru spośród wskazanej listy.

Rys. 3 Budynki mieszkalno-usługowe przy Placu Wolności 5, 7/8 oraz 10/11. Dobro Kultury Współczesnej chronione ustaleniami planu miejscowego.

Zakres ochrony dóbr kultury współczesnej w obowiązującym studium odnosi się przede wszystkim do ustalenia obligatoryjnego obowiązku sporządzania planów miejscowych dla obszarów, w których występują DKW, lub których granice delimitują. Rekomenduje się, wyznaczenie stref ochrony wartości kulturowych²⁰, w których oprócz ustaleń ochronnych zapewnione zostaną warunki rozwoju i restrukturyzacji obszaru – jego rewaloryzacji lub rehabilitacji.

¹⁹ Wykaz został sporządzony w oparciu i pierwszą część opracowania eksperckiego, Olenderek Joanna, tamże.

²⁰ Postulat objęcia integralnymi ustaleniami nie tylko obiektu dkw, ale także jego otoczenia zgłosili również autorzy Atlasu DKW województwa małopolskiego wskazując, że wytyczne do dokumentów planistycznych powinny obejmować również wskazanie zasięgu terenu ewentualnej ochrony ekspozycji obiektu. Rozenau – Rybowicz Agnieszka, Szlenk – Dziubek Dorota, Białoskórski Piotr, *Atlas Dóbr Kultury Współczesnej województwa małopolskiego*, Małopolskie studia regionalne UM woj. małopolskiego, Kraków, 2009 r., s. 164.

Plany miejscowe

Chociaż większość planów miejscowych opracowywana jest obecnie przez pracowników tej samej jednostki tj. Miejskiej Pracowni Urbanistycznej w Łodzi, to zastosowane oznaczenia, jak również ustalone zasady ochrony DKW różnią się między sobą. Wynika to przede wszystkim z rozbieżności czasowej uchwalania planów miejscowych, różnorodności zasobu DKW oraz indywidualnej wrażliwości poszczególnych projektantów.

Na przestrzeni kilku ostatnich lat, jakie upłynęły od czasu uchwalenia Studium można stwierdzić, że w większości uchwalonych planów miejscowych wskazana (fakultatywna) lista uznanych dóbr kultury XX w. została wzięta pod uwagę (Rysunek 3). Tylko w przypadku dwóch planów dla rejonu tzw. Nowego Centrum Łodzi całkowicie zrezygnowano ze wskazania dóbr kultury współczesnej i ustalenia dla nich zasad ochrony, jakkolwiek takie obiekty znajdowały się w obszarach opracowania.

Łącznie, na obszarze Łodzi, w granicach obowiązujących planów miejscowych znalazło się 16 obiektów stanowiących dobra kultury współczesnej. (Lokalizację proponowanych dóbr kultury współczesnej na tle opracowywanych i obowiązujących planów miejscowych pokazuje Rysunek 2). Dla czterech obiektów nie uwzględniono ochrony planistycznej. Są to: dwa pomniki (Popiersie Stanisława Moniuszki znajdujące się w Parku Moniuszki oraz Pomnik Chrystusa dźwigającego Krzyż stojący przy ul. Piotrkowskiej 2), grupa dwóch wieżowców (tzw. Wieżowców Textilimpexu oraz Miastoprojektu – obecnie MODGiK-u, przebudowanego w ostatnich latach), budynek Urzędu Miar i Wag przy ul. Tramwajowej i Narutowicza 75.

Dwa obiekty wskazane w obowiązujących planach miejscowych jako dobra kultury współczesnej (kamienice przy ul. Gdańskiej 98 oraz Piotrkowskiej 315) w czasie po uchwaleniu planów, zostały uznane za zabytki. Podobnie Wieżowiec Centrali Tekstylnej – siedziba Łódzkiego Ośrodka Telewizyjnego zlokalizowany przy skrzyżowaniu ulic Sienkiewicza i Narutowicza, został uznany za zabytek. Stało się to w trakcie opracowywania projektu planu miejscowego tego rejonu miasta. Etap procedury planistycznej był w tym przypadku na tyle wczesny, aby pozwolić na zmianę ustaleń, a tym samym zapewnić pod tym względem aktualność opracowanego dokumentu m.in. z polityką konserwatorską.

Innym przykładem jest Urząd Stanu Cywilnego (al. Piłsudskiego 100) obecnie wskazywany jako DKW, który znalazł się na obszarze planu miejscowego uchwalonego w 1998 r (przed uchwaleniem obecnego Studium sporządzonego po wejściu w życie ustaw z 2003 r.). Budynek ten określono w planie jako obiekt do zachowania i adaptacji, nie posiada on jednak poza tym innych, szczególnych ustaleń, co skutkowało jego przebudową zniekształcającą pierwotne cechy architektoniczne.

Zasady ochrony DKW obowiązujące w Łodzi na podstawie uchwalonych planów miejscowych odnoszą się przede wszystkim do zachowania form i gabarytów (bryły) obiektów budowlanych, zakazują ich rozbiórki a także lokalizacji miejsc postojowych dla samochodów w kondygnacjach nadziemnych budynków. Inne ustalenia są wprowadzane indywidualnie, w zależności i w nawiązaniu do funkcji i formy architektonicznej lub kompozycji urbanistycznej bądź krajobrazowej np. nakaz zachowania kompozycji założenia krajobrazowego Parku Widzewskiego, ochronę detali architektonicznych oraz rozmieszczenia otworów na elewacji.

Zasady ochrony – intencje oraz propozycje

Można się domyślać, że w pierwotnym zamyśle ustawodawczym rozdzielenie dóbr kultury minionych epok od dóbr współczesnych miało na celu m.in. umożliwienie większego zakresu działań

adaptacyjnych i zapewnienie nie tylko ich ochrony, ale także funkcjonowania w przestrzeniach współczesnych miast. Taki powinien być sens ujmowania DKW w ustaleniach planów miejscowych, gdzie jednocześnie określa się zasady ochrony oraz zasady kształtowania nowych inwestycji (zabudowy i zagospodarowania terenu)²¹.

Wprowadzone w projekcie studium ogólne reguły i zasady ochrony dziedzictwa współczesnego odnoszą się do zagadnień planistycznych a jednocześnie wskazują propozycje działań do podjęcia²². W zakresie rekomendacji do ustaleń planów miejscowych należy wymienić:

1. zachowanie autentyzmu obiektu,
2. ochronę integralności obiektu – spójności jego komponentów, struktury, planu, form i detalu,
3. ochronę otoczenia i ekspozycji obiektów.

Dodatkowo rekomendowane są działania utrwalające lub przywracające walory obiektu (wraz z ich uatrakcyjnieniem np. poprzez oświetlenie nocne). W tym zakresie integralnym elementem wystroju elewacji były często malowidła ścienne lub neony, rysujące po zmroku urokliwy wizerunek miasta (Rysunek 4). Postulowane jest także prowadzenie jedynie całościowych, skoordynowanych działań renowacyjnych, modernizacyjnych umożliwiających właściwe użytkowanie i utrzymanie obiektu (zmiany funkcji pierwotnej, termoizolacje, wymiana instalacji, stolarki, dostosowanie do potrzeb osób niepełnosprawnych, itp.).

Ze względu na fakt, że dobra kultury współczesnej często mają charakter użytkowy, należy dążyć do zapewnienia i określenia zasad ich dalszego funkcjonowania, w tym również z uwzględnieniem innych form ochrony/ nadzoru, niż ustalenia dokumentów planistycznych. Obiekty te, podobnie jak zespoły miejskie mogą, a nawet muszą się modernizować i przekształcać (np. wymiana konstrukcji, która przewidziana była na 50–60 lat), a także dostosowywać do nowych funkcji, standardów i potrzeb²³. Przedstawiciele środowisk akademickich, konserwatorskich oraz SARP słusznie postulują potrzebę powołania organu/ instytucji, która sprawowałaby nadzór merytoryczny nad dziedzictwem II połowy XX wieku, w tym nad jego koniecznymi przekształceniami. Równie ważne jest poddanie pod rozagę postulowanych form ochrony DKW w postaci:

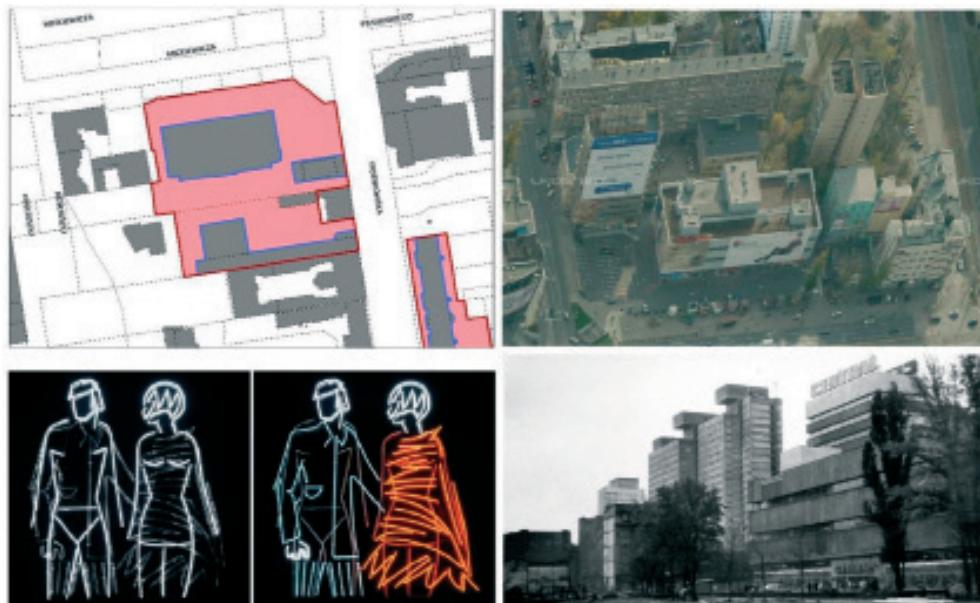
1. podejmowania wpisów do rejestru zabytków obiektów spełniających ustawowe kryteria,
2. archiwizacji tj. utrwalenia DKW poprzez dokumentację architektoniczno – konserwatorską (dot. obiektów w złym stanie technicznym, lecz stanowiących świadectwo minionej epoki),
3. ochrony przez przeniesienie (z uwagi na pozbawienie kontekstu, formę tę należy rozważyć wyłączenie w uzasadnionych przypadkach).²⁴

²¹ Można zatem uwzględnić nie tylko specyfikę obiektów budowlanych, ale także zdefiniować zasady kształtowania ich otoczenia jako części krajobrazu kulturowego.

²² Ustalenia na podstawie opracowania eksperckiego, Olenderek Joanna, op.cit.

²³ Szmygin Bogusław, *Rekomendacja o Historycznym Krajobrazie Miejskim – wdrożenie zmiany paradygmatu w ochronie miast historycznych* „Budownictwo i Architektura” 12 (4), 2013 r., s. 117–126.

²⁴ Wnioski sformułowane na podst. prac Zespołu SARP ds. dziedzictwa historycznego Urbańska Marta [w:] *Materiały konferencyjne Ogólnopolskiej Konferencji „Ochrona dziedzictwa architektury i urbanistyki II połowy XX wieku*, Warszawa, 2016 r.

Rys. 4 SDH CENTRAL, oraz biurowce A i B, ul. Piotrkowska 165/169, 173. Dobro Kultury Współczesnej. Obecnie elewacje Centralu – straciły swój pierwotny wyraz architektoniczny, przebudowane, zasłonięte reklamami wielkoformatowymi. Dolna część ilustracji – lata 70-te XX w. oraz neon, który przez wiele lat znajdował się na głównej elewacji obiektu.

Patrząc w przyszłość – co będzie z dziedzictwem współczesnym?

Dyskusja na temat uznanych dzieł urbanistyki i architektury XX wieku na nowo rozgorzała w środowiskach akademickich, konserwatorskich, zawodowych (architektonicznych i urbanistycznych). Nowe nadzieje, ale też obawy pojawiają się w związku z planowanymi zmianami legislacyjnymi w szczególności dotyczącymi wprowadzenia kodeksu urbanistyczno – budowlanego który z pewnością pociągnie za sobą również zmiany w innych aktach prawa powszechnie obowiązującego.

Jednak niezależnie od tego jakie przepisy i jakie możliwości zapewnia nam ustawodawca, przy pomocy wszelkich dostępnych środków mamy obowiązek chronić dziedzictwo kultury, jednocześnie zapewniając jego rozwój, gdyż dziedzictwo to stanowi podstawę i fundament naszej materialnej tożsamości. Składają się na nie zarówno zabytki najwyższej klasy i rangi ponadlokalnej, ale również mniejsze obiekty stanowiące krajobrazy codzienne, zabytki archeologiczne a także uznane obiekty współczesne. Przy ich ocenie nie można kierować się emocjami, czy też względami ideologicznymi lub politycznymi²⁵. Jako świadectwo minionej epoki dziedzictwo to zasługuje na pozostawienie go w krajobrazie kulturowym i świadomości społecznej.

²⁵ Tomaszewski Andrzej, *Ku nowej filozofii dziedzictwa*, MCK, Kraków, 2012, s. 263–264.